

JAZYKOVÁ INTERAKCE

Peter Auer

SOCIOLINGVISTICKÁ EDICE
Jazyk, společnost, Interakce

Z němčiny přeložil a do českého
kontextu adaptoval autorský
kolektiv pod vedením
Jiřího Nekvapila
(Petr Kaderka, Marek Nekula,
Vít Dovalil, Ivo Vasiljev,
Marián Sloboda)

NAKLADATELSTVÍ
LIDOVÉ NOVINY

Každodennost

Alfred Schütz

Alfred Schütz (1899–1959) se narodil ve Vídni a na Vídeňské univerzitě vystudoval právní vědu. Během postgraduálního studia se zabýval mezinárodním právem, sociologií, ekonomikou a filozofií. K jeho učitelům patřili filozof a teoretik práva Hans Kelsen a představitelé rakouské ekonomické školy Friedrich von Wieser a Ludwig von Mises. Schütz navštěvoval Misesův soukromý seminář, kde navázal přátelství nejen se samotným Misesem, ale také např. s ekonomem Fritzem Machlupem, filozofem Felixem Kaufmannem či politologem Ericem Voegelinem. Po studiích pracoval nejprve v asociaci rakouských bank a poté ve vídeňské bance Reitler & Co. (a jen vedle toho působil jako soukromý učenec).¹³⁵ Základy své fenomenologické filozofie a sociologie představil již před válkou v díle *Významová výstavba sociálního světa: Úvod do rozumějící sociologie* (*Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt: Eine Einleitung in die verstehende Soziologie*, Wien: Julius Springer, 1932; nové vydání Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1984; nejnověji Konstanz: UVK, 2004; anglicky pod názvem *Phenomenology of the Social World*, překlad G. Walsh a F. Lehnert, Evanston: Northwestern University Press, 1967, ©1997).¹³⁶ Teprve později se osobně setkal s Edmundem Husserlem, který tehdy učil ve Freiburgu.¹³⁷ V předtuše převzetí moci národními socialisty však odmítl stát se jeho asistentem. Po anšlusu Rakouska uprchl přes Paříž do Spojených států amerických. V té době se stali jeho důležitými vědeckými partnery filozof Aron Gurwitsch, již zmíněný Eric Voegelin a sociolog Talcott Parsons (Parsonsova systémová teorie jednání se však ukázala jako neslučitelná s Schützovou).¹³⁸ Uplatnění nalezl v Nové škole sociálního výzkumu v New Yorku (vysoké škole sestavené výlučně z emigrantů, většinou Židů uprchlých před nacisty), kde se stal v roce 1952 profesorem.

135 K životopisu srov. Barber (2004).

136 Německý titul knihy je kontrafaktickou narážkou na práci Rudolfa Carnapa *Logická výstavba světa* (*Der logische Aufbau der Welt*); ve Vídni přišel Schütz s logickým pozitivismem přirozeně do styku. Podtitul knihy zas prozrazuje návaznost na sociologický program Maxe Webera (srov. podtitul Weberovy nejslavnější knihy *Hospodářství a společnost: Základy rozumějící sociologie*, *Wirtschaft und Gesellschaft: Grundriß der verstehenden Soziologie*, 1921).

137 Srov. Schützovu autobiografickou skicu pojednávající o jeho vztahu k Husserlovi (Schütz, 2009, 2011).

138 Srov. Schützovu korespondenci s Parsonsem, Gurwitschem a Voegelinem (německé vydání: Schütz – Parsons, 1977; Schütz – Gurwitsch, 1985; Schütz – Voegelin, 2004; anglické vydání: Grathoff, 1978, 1989a; Wagner – Weiss, 2011).

Schütz zkoumal elementární struktury každodenního světa, v nichž se konstituují sociální jednání a sociální světy. Z jeho pokusu založit rozumějící sociologii na teorii každodenního jednání vplynuly rozhodující impulzy pro sociologii vědění a také pro etnometodologii.

Z lingvistického hlediska jsou vedle monografií *Významová výstavba sociálního světa a Struktury životního světa* A. Schütze a T. Luckmanna¹³⁹ (*Strukturen der Lebenswelt*, sv. 1, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1975, sv. 2, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1984; jednosvazkové vydání Konstanz: UVK, 2003; anglicky pod názvem *Structures of the Life-World*, sv. 1, překlad R. M. Zaner a H. Tristram Engelhardt, Jr., Evanston: Northwestern University Press, 1973; sv. 2, překlad R. M. Zaner a D. J. Parent, Evanston: Northwestern University Press, 1989)¹⁴⁰ důležité některé dílčí studie (uverejněné v Schützových sebraných spisech, *Collected Papers*, The Hague: Martinus Nijhoff, v německém překladu *Gesammelte Aufsätze*, Den Haag: Martinus Nijhoff, zejména v 1. svazku nazvaném *Problém sociální reality*, angl. 1962, něm. 1971; v novém německém vydání Schützova díla, *Alfred Schütz Werkausgabe*, Konstanz: UVK, jsou lingvisticky relevantní texty obsaženy ve svazku V.2 nesoucím název *Teorie životního světa 2: Komunikační řád životního světa*, *Theorie der Lebenswelt 2: Die kommunikative Ordnung der Lebenswelt*, 2003). Řada Schützových esejů byla nedávno přeložena do slovenštiny (Alieva – Tížik, 2012); tato publikace obsahuje i doprovodné studie slovenských a českých odborníků.

Jako úvod do Schützova díla poslouží mj. Berger – Luckmann (1966, česky 1999, zejm. kap. 1), Luckmann (1992), Grathoff (1989b, zejm. kap. 1, 3, 4, 5, 6), Nohejl (2001). Srov. též Sprondel – Grathoff (1979, zejm. příspěvek I. Šrubaře), Natanson (1986), Srubar (1988, 2007, kap. 3–10), Psathas (2003, 2005), Endress – Psathas – Nasu (2005, zejm. příspěvky H. Nasua, G. Psathase a I. Šrubaře). V lingvistickém kontextu navázal nedávno na Schützovy studie o pragmatických a komunikačních aspektech životního světa P. Kaderka (2013).

* * *

Slabiny weberovského přístupu k analýze jednání spočívají – jak jsme mohli vidět v minulé kapitole – ve dvou oblastech. Za prvé není Weber kvůli podceňování habituálního jednání v konečném důsledku schopen odpovědět na otázku, jak se subjektivní, miněný smysl určitého jednání stává interakčně reálným faktem. Jeho koncept souvislosti smyslu není natolik rozpracovaný, aby postačoval jako vysvětlení. Za druhé Weber sice zavedl pojem sociálního vztahu (jako „šance“ na vzájemně

139 Kniha *Struktury životního světa* vznikla za zvláštních okolností. Schützův žák Thomas Luckmann se rozhodl po smrti Alfreda Schütze dopracovat nedokončený rukopis, který se nacházel v Schützově pozůstalosti.

140 Viz zejm. kap. II. Rozvrstvení životního světa a kap. V. Životní svět jako oblast praxe.

zaměřené sociální jednání), ale propásl možnost rozvinout ho do teorie sociálního interagování. Již současníci mu předhazovali, že si sociální svět představuje příliš jako shluk izolovaných jedinců, kteří pouze subjektivně chápou, co dělají sami a co dělají ostatní. Není prý ale s to popsat a vysvětlit intersubjektivitu sociálního světa, tedy skutečnost, že jednotlivému jednajícimu je svět každodennosti k dispozici nejen jako jeho individuální představa (jako část jeho vědomí), ale že se mu vyjevuje také a především jako skutečnost mimo něho samého, kterou bez výhrad přijímá.

Stejně jako Max Weber chápe Alfred Schütz¹⁴¹ jednání jako „orientované na smysl“. S Weberem se dále shoduje v tom, že jednání „jsou motivovaná“ a že tím získávají subjektivní smysl: „Vzhledem k oněm budoucím událostem, o nichž předpokládáme, že jsou našim jednáním modifikovatelné, se musíme rozhodnout, jestli chceme jednat nebo ne, a případně jak budeme jednat.“ (I, 42).¹⁴² Připomíná to Weberovo účelověracionální jednání a ve skutečnosti ani Schütz nebere zřetel na jiná, např. afektivní jednání, a pokud ano, pak pouze jako na deriváty účelověracionálních jednání. Nicméně si uvědomuje meze weberovského myšlení. Vidi je především v nedostatečně rozpracovaném pojmů smyslu. Řešení ale nehledá v příklonu k méně „subjektivním“ (strukturalistickým nebo funkcionalistickým) teoriím, ale právě naopak ve fenomenologickém „uzávorkování“ pojmů „jednání“ a „sociální vztah“ a jejich rekonstrukci z perspektivy radikálního obratu k „já“ a jeho životnímu světu. Teprve na základě detailního popisu vědomí ego bude podle Schütze možné popsat externalizaci („zvnějšnění“, „objektivaci“) miněného smyslu a vztah mezi ego a alter jako sociální vztah, jak se to děje v jeho teorii typizaci. Schützovu *Významovou výstavbu sociálního světa* je tedy třeba chápat jako pokus o explikaci weberovského pojmu smyslu a doplnění jeho teorie jednání (jako základny sociálních věd) a *Struktury životního světa* jako „mimořádně přesné analýzy objektivací činnosti lidského vědomí“¹⁴³, jež má tato explikace umožňovat. Obrovský vliv, který měl na tento projekt Husserl, je očividný. Až později se systematicky zavádí pojem jednání, a sice příznačně jako zvláštní druh „zkušenostního průběhu“ (*Erfahrungsablauf*), tedy zcela z perspektivy vědomí jedince v souvislostech jeho jednání v životním světě.

V této kapitole chci nastínit, jak Schütz dospívá od této zjevně velmi individuálně zaměřené perspektivy k takovému vymezení jednání a sociálního vztahu, jež Webera zásadně překonává. Budeme mít přitom možnost sledovat pozvolný přechod od průběhů vědomí k průběhům jednání, a především založení smyslu jednání na typice každodennosti (každodenního jednání), které ještě u Webera chybí.

---

141 Ke vztahu mezi Weberem a Schützem srov. Hekman (1983, zejm. s. 66–76), Srubar (1981, 2007, kap. 5 a 7), Psathas (2005), Weiss (2009).

142 Údaje o stránkách odkazují na první německé vydání *Struktur životního světa*, sv. I (1975), příp. sv. II (1984).

143 Luckmann v úvodu k *Strukturám* (I, 15).

Schütz vychází z husserlovského předpokladu, že svět se vyjevuje jedinci vždy jako jedna skutečnost z mnoha možných. Z těchto skutečností je (pro sociologii i pro lingvistiku) nejdůležitější realita každodennosti. (Jinou realitou by byl např. sen nebo fantazie.) Každodenní postoj ke skutečnosti se vyznačuje stavem plné bdělosti a maximální tenze vědomí („přirozený postoj“). Fenomenologická analýza životního světa pak spočívá v tom, uměle suspendovat („uzávorkovat“) tento „přirozený postoj“ a učinit to, co nám v každodenním životě připadá samozřejmé, takovým, aby to žádalo vysvětlení.¹⁴⁴

Rozsáhlé pasáže v prvním díle *Struktur životního světa* věnuje Schütz analýze prostoru a času. Tyto strukturální oblasti životního světa nejsou ještě nutně spjaty se sociálními jednáním (či s jednáním obecně), vztahují se spíše k uchopení skutečnosti v obecnějším smyslu. (Je však zřejmé, že veškeré jednání se odehrává v prostoru a čase, a že je tudíž i každá analýza jednání závislá na fenomenologickém porozumění časové a prostorové dimenzi.¹⁴⁵) Nás zde však zajímá především to, jak Schütz dospívá od „uzávorkování“ přirozeného postoje k analýze *sociální* skutečnosti.

V „přirozeném postoji každodennosti“, píše Schütz (I, 87n.), akceptuji¹⁴⁶ s naprostou samozřejmostí, že nejsem na světě sám, že druzí jsou nadáni vědomím podobným mému, že vnímají a typizují věci vnějšího světa právě tak jako já a že jsme zapojeni do společného sociálního a kulturního světa. Také ovšem vím, že mé vlastní vědomí a vědomí druhého nemohou být zcela identická kvůli rozdílnému dosahu (akčnímu rádiu) mého a jeho každodenního světa soustředěného kolem mého a jeho *hic-et-nunc*¹⁴⁷ a kvůli našim rozdílným biografickým zkušenostem. Pro praktické účely každodennosti a každodenního jednání tedy musím zavést určité idealizace. Teprve na základě těchto idealizací mohou být (sociální) fakty pojímány jako „objektivně platné“. V neposlední řadě nám tuto „objektivaci“ světa pomáhá vykonávat společný (resp. pojímaný jako společný) jazyk.

V přirozeném postoji jsou zvláště důležité dvě idealizace. Na jedné straně to je idealizace, kterou Schütz postihuje pojmem *zaměnitelnost stanovišť* a která se vztahuje k problému dosahu. Říká, že můj protějšek by viděl svět stejně jako já, kdyby byl na mém místě, a naopak. Na druhé straně pak máme idealizaci, kterou Schütz označuje jako předpoklad *kongruence systému relevancí* a která se vztahuje

---

144 Nikoli náhodou byla radikalizace schützovského přístupu v Garfinkelově etnometadologii označována v jejích raných letech cejchem „sociologie kuřáků marihuany“. Možnost několikaletých plánů skutečnosti a přecházení z jedné reality do druhé – také pod vlivem drog – byla „fenomenologickou“ zkušeností, která byla pro rané etnometodology určující; srov. např. *Učení dona Juana: Cesta poznání Indiánů kmene Yaqui* Carlose Castanedy (1968; český 1997), jehož původní verze vznikla jako disertační práce pod vedením H. Garfinkela.

145 Explicitní souvislost mezi deixi a jazykovým jednáním je formulována jak v pracích Bühlerových (kap. 2), tak Benvenistových (kap. 5).

146 Výpovědi s „fenomenologickým já“ odkazují u Schütze k přirozenému postoji.

147 K tomuto centrování origa ukazovacího pole, tj. orientování časoprostorového souřadnicového systému podle mluvčího jako nulového bodu, srov. Bühler (kap. 2).

k problému rozdílných biografií. Nivelizuje biografické rozdíly „pojetí a výkladu“ vnímaného světa pro praktické účely každodenního jednání. Schütz nazývá obě idealizace souhrnně *generální tezí o reciprocitě perspektiv*. Generální teze o reciprocitě perspektiv je prvním významným krokem na cestě od individuálního vědomí k sociálnímu světu.

Jak již bylo řečeno, každodenní idealizace jsou podporovány společným jazykem: použijí-li slovo *pes* (např. v promluvě *Hvízdni na psa!*), spoléhám se na to, že můj komunikační partner používá toto slovo stejným způsobem, čili že sdílíme jazyk.¹⁴⁸ Zároveň ale platí i obráceně, že každodenní přirozený postoj je předpokladem pro vytvoření jazyka (jako zvláštního druhu společenské objektivace). Tento vztah je reflexivní: jazyk podporuje předpoklad reciprocitě perspektiv a zároveň na něm závisí. To lze snadno objasnit na příkladu osvojování jazyka dítětem. Dítě nemůže nově vynalézat (nebo jen v omezeném rozsahu) typizace obsažené v jazyce, které jazykové společenství vyvinulo k označování skutečnosti, a ani je nemůže podstatně měnit (nebo jen dočasně). Aby je však bylo vůbec možno si osvojit, je idealizace reciprocitě perspektiv nutná. Když např. roční dítě použije „slovo“ *lajlaj*, aby upozornilo rodiče na psa nebo jiné čtyřnohé zvíře, pak je – na rozdíl od použití slova *pes* – primární nikoli jazykově objektivovaná typika jako určitý garant (předpokládaného) společného vnímání „psa“ mluvčím a posluchačem, ale spíše naopak je společná (předpokládaná) stejnosměrnost vnímání podmínkou pro to, aby rodiče vůbec mohli tento miněný význam rozpoznat.¹⁴⁹ Předpokládaná reciprocita perspektiv může v takových případech (ještě ne)sdíleného jazykového repertoáru výrazových prostředků sice vést k nedorozuměním nebo alespoň k problémům s porozuměním, ale jen díky této idealizaci je vůbec možné, aby se děti naučily nová slova na základě *používání*.¹⁵⁰

Idealizace obsažené v přirozeném postoji konstituují, a tudíž zajišťují zkušenost s druhým a světem každodennosti, který s druhým sdílím. Zkušenost s druhým může být bezprostřední (*vis-à-vis, face to face*) nebo zprostředkovaná. Pro Schütze (a pro celý výzkum, který na něm staví, např. pro konverzační analýzu) je bezprostřední interakční situace primární, protože jen v ní se synchronizuje můj proud vědomí s proudem vědomí druhého v pravé objektivní současnosti a sdílíme v ní navíc společný sektor v prostoru životního světa.

Obracím-li svou pozornost k někomu, kdo se mnou sdílí čas a prostor, zaujímám postoj *TY* (něm. *Du-Einstellung*, angl. *thou-orientation*). Obrací-li se i druhý ke mně, tedy je-li postoj *TY* oboustranný, konstituuje se sociální vztah, který Schütz nazývá vztahem *MY*. Vztah *MY* je druhým krokem na cestě od singulárních

148 K této důvěře v jazyk srov. Hartmann (1958, s. 39).

149 A teprve na základě toho mohou rodiče rekonstruovat *lajlaj* jako napodobování jména jejich psa Lajky.

150 Srov. kap. 6.

zkušeností vědomí k objektivovaným skutečnostem sociálního světa, o němž předpokládáme, že jej sdílíme.

Vztah *MY* je však téměř vždy něčím víc než jen čistým bráním zřetele na sebe navzájem („čistý vztah *MY*“), tedy něčím víc než „zaměřenou interakcí“ v Goffmanově smyslu (srov. kap. 14). Je totiž vždy určen také jako typ interakce (milostný akt, obchodní vztah nebo interakce mezi cizími lidmi), přičemž různé typy vztahů se od sebe liší především stupněm své „bezprostřednosti“. Mnohé z těchto vztahů přesahují kromě toho nutně jedinečnost situace, ve které se odehrávají; hovoří-li o přátelském vztahu, orientují se (na rozdíl třeba od vztahu mezi prodávacem a zákazníci) také na minulé vztahy *MY* s konkrétní osobou a na opakovatelnost tohoto druhu vztahu v budoucnosti (srov. Weberovu „šanci“ na jednání). Vztah má tedy svou historii.

Schütz rozčleňuje sociální svět podle toho, jak silně jsou typy sociálních vztahů, do kterých s druhými vstupují, založeny na vztazích *MY* a jak dalece jsou na nich nezávislé. Lidé, kteří mi nejsou dostupní prostřednictvím vztahu *MY*, jsou mými *současníky*. Mám k nim přístup jen jako k typům, nikoli jako ke konkrétně poznatelným jedincům; tento přístup Schütz nazývá postojem *VY* (něm. *Ihr-Einstellung*; Schütz chce tímto termínem zdůraznit anonymitu vztahu k „současníkům“, zhruba ve smyslu výrazu „lidé jako Vy“ nebo „jeden z Vás“; překladatelé do angličtiny tento rys anonymity ještě posílili volbou třetí osoby plurálu: *they-orientation*).

Ačkoli i ve vztahu *MY* je mi subjektivně zcela dostupné jen mé vlastní vědomí, nikde jinde nemám tak dobrou možnost odhalit – na základě synchronizace proudů vědomí v interakci tváří v tvář – zprostředkovaně také zážitkový tok svého interakčního partnera, a to pozorováním jeho chování. Kromě toho zakouším, že můj partner právě tak interpretuje mé chování a bere na něj zřetel ve svém chování jako já: já se zrcadlí ve zkušenosti cizího (I, 96). Na základě daného reflexivního poměru mezi vlastním a cizím vědomím se ve vztahu *MY* zvětňuje individuální zkušenost ve společný, intersubjektivní životní svět: „Životní svět není ani mým soukromým světem, ani tvým soukromým světem, a není to ani součet tvého a mého světa, nýbrž je to svět naší *společné* zkušenosti.“ (I, 98)

Nejdůležitější rozdíly mezi Schützem a Weberem lze stručně shrnout takto: Schütz odvozuje svůj pojem sociálního vztahu nikoli z jednání, ale ze zkušenosti. (O jednání dosud nebyla řeč.) Sociální vztahy jsou u Schütze (za normálních okolností) typizované vztahy *MY*, které sice předpokládají vzájemné zaměření pozornosti, ale nikoli motivované, na smysl orientované sociální jednání. Kromě toho je ve srovnání s Weberem pozoruhodné, že pro Schütze jsou sociální vztahy prakticky vždy přetvářeny typizacemi, jež účastníci čerpají ze společensky zprostředkovaného inventáře.¹⁵¹ Tím od počátku vstupuje do hry konvencionalizace (sedimentace) zkušenostních vzorců.

---

151 Srov. k tomu též Sacks (1972a).

Budeme-li aplikovat Schützův přístup na příklad z metra a městské rychlodráhy rozebíraný v minulé kapitole (*Zurückbleiben bitte!*; česky přibližně: *Stát, prosím!*), vyvstanou rozdíly mezi Schützem a Weberem ještě zřetelněji. Podle Schütze by tu zřejmě nešlo o bezprostřední vztah, a patrně ani o vztah *MY*, neboť i když věnuji drážnímu pracovníkovi pozornost jako cestující přinejmenším auditivně (neboť jsem mu „rozuměl“), naopak to většinou neplatí. Těto výpovědi mohou rozumět, aniž bych byl produktem výpovědi nějakým způsobem vnímán jako jednající osoba. Výpověď kromě toho nesměruje ke mně jako k jednotlivci, ale přinejlepším jako k zákazníkovi dráhy „jako takovému“. Celá probíhající událost se ve zkušenosti obou zúčastněných stran skutečně jeví jako vysoce anonymní a typizovaná. Její smysl vyplývá pro mě v prvé řadě z mých znalostí o fungování rychlodráhy jako dopravního prostředku, zvláště z mých osobních, zobecněných zkušeností. Tato dominantní „objektivní souvislost smyslu“¹⁵² (čili taková, která existuje nezávisle na konkrétní situaci) je „zpětně transportována do subjektivní souvislosti smyslu“ (I, 109) teprve tehdy, je-li narušena typičnost průběhu; např. neuposlechnu-li příkazu nenastupovat do vozu rychlodráhy a drážní pracovník mě za to napomene. V tomto okamžiku přestává být drážní pracovník čistým typem a stává se mým protějškem ve vztahu *MY*.

Jak se nyní dostane do hry pojem sociálního *jednání*? Především tak, že svět každodennosti vyniká nad všemi alternativními oblastmi skutečnosti právě díky své praktické relevanci; bez možnosti zasáhnout svým jednáním do oblasti každodennosti bychom nebyli schopni přežít. Na jedné straně musíme reagovat na „nevyhnutelně vnucené“ aspekty skutečnosti, které nemůžeme změnit, s nimiž se však musíme vyrovnat. Na druhé straně můžeme do světa každodennosti zasahovat svým „konáním“ čili můžeme měnit svět svými akcemi (*Handlungen*). (Hranice mezi „nevyhnutelně vnuceným“ a „disponibilním“ [Luckmann, 1992] je v neposlední řadě kulturní konstrukt.) Ale co jsou tyto akce? Schütz o nich pojednává ve *Strukturách životního světa* takto: „Akce jsou zkušenostní průběhy, které nevycházejí ze sebe, ale ze mě. Jsou motivované. Hnacím motivem akce je dosažení cíle a tento cíl je jednajícím předem rozvržen.“ (II, 14). Akce mají z hlediska jednající osoby povahu zakoušení, a sice zakoušení se specificky udíleným smyslem: smysl je tu anticipován v rozvrhu (něm. *Entwurf*, angl. *project*). Tím je implikováno, že smysl ostatních zkušeností se konstituuje teprve v dodatečném obrácení vědomí k obsahu zkušenosti, není tedy dán v samotném zážitku zakoušení – problematická a hodně diskutovaná část schützovské fenomenologie.¹⁵³ Jednání se odlišuje od těchto zkušeností tím, že je motivované, to znamená, že anticipuje v rozvrhu určitý smysl, přičemž aktuální smysl

---

152 Schützova „objektivní souvislost smyslu“ není identická s Weberovým „objektivním smyslem“ (srov. níže s. 117n.).

153 Srov. mj. Grathoff (1989b, s. 32n.) k této časové struktuře udílení smyslu, která se týká také smyslu akcí, jenž se může rozvíjet prospektivně nebo retrospektivně, nikoli ale v jednání: „pouze akce je smysluplná, nikoli samotné jednání“ (tamtéž, s. 36).

dokončeného jednání neboli akce (*Handlung*) vyplývá ze vztahu k tomuto rozvrhu (úplné nebo částečné naplnění či nenaplnění rozvrhu).

Toto přesunutí charakteru jednání z určité formy chování k jednání jako určité formě zkušenosti, tedy zpětně přesunutí do vědomí jednajícího individua, se zdá být na pozadí fenomenologického uzávorkování přirozeného postoje konsekventní. Jednání je zprvu „subjektivní výkon vědomí“ (II, 15). Jak ale může být takové jednání sociální, tj. jak mohu poznat smysl akce druhého, když mám bezprostřední přístup pouze ke svým vlastním zkušenostem, a mohu tudíž jednoznačně říct, zda a jak skutečně jedná, jen sám o sobě?

V každodenní realitě se jednání ztělesňuje v *chování*. Zde záleží „na zdání (ovšem nikoli klamném, ale průměrně spolehlivém) jednání a ne-jednání“ (II, 15). Vztah mezi jednáním (zkušeností) a chováním je „průměrně spolehlivý“, tj. pro druhého rozpoznatelný (čili druhý může rekonstruovat můj rozvrh akce), tehdy, když může být předpokládána typická korelace mezi rozvrhem a chováním. Tato typika totiž umožňuje rekonstruovat akce druhého na základě jeho chování. Reciprocita perspektiv dovoluje předpokládat, že se akce druhého typicky realizují v týchž formách chování jako mé vlastní.

U sociálního jednání záleží tedy na tom, abych subjektivní přisouzení smyslu, které se svým jednáním spojuji, proměnil na chování takovým způsobem, aby druhý mohl mému chování porozumět. Obráceně mohu sám rozpoznat chování druhého jako jednání pouze tehdy, mohu-li ze způsobu, jak se on nebo ona chová, tedy ze „zdání“, a na základě svých zkušeností s dřívějšími výkony porozumění, tedy „průměrně spolehlivě“ (typizované), vyvodit závěry o miněném smyslu. Mohu pak předpokládat, že vztah mezi miněným smyslem a povrchovým chováním, který sám jako jednající vytvářím, vytváří přibližně stejným způsobem také můj protějšek, a vyvodit z jeho chování závěr, že jím míní více či méně totéž co já, kdybych se choval takto.

Zde se rýsuje rozhodující obrat ve vztahu k weberovskému pojetí: praktickou instancí, která rozhoduje o smyslu akce (resp. o existenci akce), není jednající sám (kterému jako by zůstalo jen teoretické privilegium primárního přístupu ke smyslu vlastního jednání), ale druhý (II, 18). Tím je vykonán přechod od subjektivně míněného smyslu, přístupného pouze jednajícímu, k tomu, co Schütz nazývá „objektivním“ smyslem; nikoli však „objektivní“ ve Weberově smyslu jako význam, který sám vyplývá z objektu (např. jazykové formy), který na objektu takřikajíc ulpívá, ale *sociálně objektivní*, tj. jako část sociální reality. Nemohu se spokojit s tím, že prožiji určité vlastní chování ve své subjektivní zkušenosti jako smysluplné; abych mohl komunikovat, musím spíše na povrchu, ve svém chování, dodávat typické a ostatními kompetentními členy společnosti tudíž rozpoznatelné indikátory, které zajistí, aby mé chování bylo pro ně rozpoznatelné jako míněné jednání. V této orientaci na rozpoznatelnost jednání druhým se subjektivní smysl přesouvá vně.

Subjektivní obsah vědomí se v dialogu materializuje. U Schütze jsou tím položeny základy toho, co odlišuje pozdější, především etnometodologické teorie jednání od Maxe Webera: totiž že se akce nestávají sociálními akcemi skrze subjektivně míněný smysl, ale musejí samy sebe ztvárnit jako akce (určitého ideálního typu), a učinit se tak srozumitelnými: „Tam, kde na tom záleží, zakládá člověk své chování na výkladu tohoto chování ze strany druhých.“ (II, 19) Jednání, které není rozpoznatelné z chování, nazývá pak Schütz *myšlením*.

Zůstává tu problém specifické časové struktury, kterou akce podle Schütze mají. Provedení nějaké akce zpravidla předchází rozvrh akce, který je zas motivován cílem akce. Schütz tomu říká motivace k akci v souvislosti ABY (I, 253n.; II, 33n., aj.). Tato motivační relevance „zasazuje chování v aktuální situaci do významového vztahu k životním plánům a denním plánům“ (I, 256). Motivační souvislosti mohou být samozřejmě samy o sobě komplexní. Tak např. návštěva přednášky může mít souvislost ABY s přípravou na zkoušku, která má sama souvislost ABY s určitou profesní perspektivou atd.

Při bližším pohledu se ovšem ukazuje, že by nebylo správné tvrdit, že rozvrh/cíl akce na jedné straně a provedení akce na straně druhé jsou vůči sobě v časovém vztahu „nejprve – pak“. „Vnitřní čas“, jež určuje mé vědomí, a „čas ve světě“, který se mnou sdílí vnější sociální svět, jsou totiž nesouměřitelné; jelikož rozvrh akce se odehrává v prvním čase a akce samotná v druhém čase, neexistuje společná časová osa, na níž bychom je mohli uspořádat. (Jeden čas ubíhá vnitřně, druhý vnějškově.) Vnitřní čas a čas ve světě se však v jednání sblíží (mnohem víc než např. při přemýšlení či v jiných skutečnostech, třeba ve snu). Pro každodennost je tudíž charakteristická rovněž optimální, i když nikoli dokonalá shoda mezi vnitřním časem a časem ve světě.

Ohlédneme-li se zpětně za akci, můžeme časový sled mezi motivem a akcí také obrátit. Schütz hovoří v tomto případě o motivaci v souvislosti PROTOŽE (I, 261n.; II, 33n., aj.). V perspektivě PROTOŽE mohou být uvedeny tytéž motivace, které platily již v perspektivě ABY: šel jsem na přednášku, protože jsem se chtěl připravit na zkoušku apod. Očividně však existují také motivy PROTOŽE, které nelze přeformulovat na motivy ABY: šel jsem na přednášku, protože se zajímám o lingvistiku, je motiv, který nemá svůj protějšek ABY. U těchto pravých vět PROTOŽE se zpětně ohlížíme za fakty, které jsou biograficky podmíněné, které však nebyly plánovány předem, tj. před samotnou akcí, k dosažení určitého cíle.

Zvláštní propojení motivů ABY a PROTOŽE lze pozorovat v průběhu rozhovorů; v konverzační analýze bylo toto propojení později popsáno jako „párová sekvence“ (srov. kap. 13). V následující sekvenci sestávající z „pozvání“ a jeho „odmítnutí“

A: nezajdem se vykoupat?

B: ne, musím ještě pracovat.

je akce mluvčího A určena motivem *ABY*, totiž přímět B k vyjádření, zda se chce jít vykoupat. Odpověď mluvčího B je naopak určena odpovídajícím motivem *PROTOŽE*: B odpovídá, protože se A ptá. V sekvenčním schématu tohoto typu se tedy spájejí motivy *ABY* a *PROTOŽE* různých jednajících a utvářejí vztah *MY*.

Na závěr pár slov o roli *jazyka*. Pro Schütze (a později také pro Bergera a Luckmanna, 1966, česky 1999) je jazyk zásobárnou společensky platných typizací. Ty jsou zakódovány ve slovní zásobě, např. v dostupných pojmenováních osob. Mluvicím češtiny tudíž sama existence slovního páru *zákazník/prodavač* poskytuje společensky předem danou typizační akci a jejich průběhu v nákupní/prodejní interakci, i když přesná sémantika těchto pojmů je v závislosti na nových zkušenostech mluvčích vždy revidována. Kromě toho určuje naše myšlení také gramatika; Schütz zdůrazňuje, že zvláště syntax západních jazyků (prostřednictvím prototypického přiřazení morfologických pádů sémantickým rolím, tedy nominativ ~ subjekt ~ agens a akuzativ ~ objekt ~ patiens) kóduje specifické pojetí událostních zkušeností, totiž akce a příslušného aktéra (II, 15).

Jazyk, v němž vyrůstám, se mi podle Schütze vnucuje jako do značné míry neměnná, sociálně daná skutečnost. Umožňuje mi na jedné straně relativně bezproblémovou výměnu zkušeností za praktického předpokladu, že všichni dospělí, kompetentní mluvčí češtiny sdílejí tutéž sémantiku; na druhé straně mě však také nutí se tomuto systému při vyjadřování zkušeností podřizovat. Rovnítko položené mezi typizací a jazyk a formující charakter jazyka, který z toho podle Schütze pro naše myšlení a jednání vyplývá, připomíná svým přístupem Humboldta nebo dokonce Whorfa.¹⁵⁴ Schütz tu má na mysli lexikální pole metapragmatické, resp. výrazy označující mluvní akty (označení pro jazykové akce jako např. *výčitka*, *zákaz*, *pozdrav*), a pojmenování jednajících osob (*prodavač*, *průvodčí* nebo *profesor*). Při tomto pojetí jazyka jako sedimentace zkušenosti/typizací se však opomíjí fakt, že jazyk hraje ústřední roli také při indikování a rozpoznávání typů akcí v průběhu jejich produkce, v procesu porozumění, tedy při hledání odpovědi na otázku, na základě kterých jazykových forem, jež mluvčí používá, můžeme chování mluvčího rozpoznat jako ‚výčitku‘, ‚zákaz‘, ‚pozdrav‘ a jeho samotného jako ‚prodavače‘, ‚průvodčího‘, ‚profesora‘. Touto kontextualizační funkcí jazyka se budeme podrobněji zabývat v kap. 15.

---

154 K jazykové relativitě srov. Gumperz – Levinson (1996).